

PRVIH
30...

ZAVODA ZA
PROSTORNO
UREĐENJE
PRIMORSKO-
GORANSKE
ŽUPANIJE

O TRI NAČINA VRJEDNOVANJA PROSTORA U HRVATSKOM DRUŠTVU

prof. dr. sc. Ivan ROGIĆ

prof. dr. sc. Ivan ROGIĆ, sociolog
Zagreb
ivan.rogic@pilar.hr

Sažetak

U tekstu autor nastavlja analizu odnosa vrijednosti i prakse u hrvatskom prostoru. Izdvaja tri osnovna vrijednosna odnosa spram prostora. To su: odnos spram prostora kao pragmatična dobra; odnos spram prostora kao živog svijeta koji zaslužuje stanovitu „personalnost”; odnos spram prostora kao zbilje bez koje se ne može uspostaviti valjani društveni red, kozmos, naspram nereda, kaosa. Autor pokazuje kako spomenuti odnosi podliježu dalekosežnim redukcijama. U njihovu okviru nije moguće razviti valjane društvene prakse na koje spomenuti odnosi upućuju. Autor još jednom podsjeća kako u hrvatskom društvu odnos spram prostora posreduje tri posebne društvene volje: rentijerska, volja alternativnih štediša te populistična. Rezultat je kaotična urbanizacija koja dugoročno ne jamči valjanu modernizaciju hrvatskog društva.

Ključne riječi: vrijednosti, prostor, bioetika, pragmatika, kaotičnost, socijalne volje

I. UVOD

U analizama društvene zbilje, vrijednosti se drže relativno stabilnim i poopćenim sociokulturnim tvorbama koje određuju osnovne obrise oblikovanja i razlikovanja poželjnog i prihvatljivog ponašanja. Strukturno promatrano, moguće je razlikovati četiri osnovne sastavnice vrijednosti. To su: spoznajna sastavnica, ili, općenitije, **ideja** o valjanu/poželjnu načinu života ili društvenu stanju; **norma** ili zahtjev kojim se društveni sudionik obvezuje na određeno, poželjno, ponašanje; **osjećaji** koji se investiraju u ideju i normu, jamčeći im odgovarajuću energijsku, mobilizacijsku, potporu; **ponašanje/djelovanje** kojim se cilja ostvariti određena vrijednost ili vrijednosti. Raspon oblika ponašanja uglavnom se poklapa s rasponom tipova praksa što ih društveni sudionici mogu rabiti u određenim društvenim prilikama, od imaginacijskih i jezičnih do fizičkih postupaka i materijalnih tvorbenih procesa.

U tematskim se analizama upozorava i na **nužni** strukturni prijevaj u ostvarivanju vrijednosti. On nastaje na napetosti između **idealiteta** ideje i **realiteta** oblika ponašanja i djelovanja s pomoću kojih se uspostavlja određena vrijednosna težnja u društvenoj zbilji. Ta činjenica ne dopušta zamišljati ostvarivanje vrijednosti, djelovanje orijentirano vrijednošću, kao **linearni, pravocrtni**, događaj ili događaje. Pozornica tih događaja je intersubjektivna pa na njoj nemali udjel i važnost imaju brojni utjecaji i čimbenici „slučajna” podrijetla, izvan mogućnosti nadzora samih sudionika koji teže određenu vrijednost ostvariti.

Najčešće se sociokulturne vrijednosti promatraju i analiziraju kao da su na istoj, „vodoravnoj” razini. Budući da se ostvaruju i utjelovljuju u određenim životnim stilovima, analitička se pozornost, ponajviše, iscrpljuje u sastavljanju neke vrsti pregledna atlasa tih stilova te u analizi njihova podrijetla i uočenih učinaka u društvenoj zbilji. No nisu zanemarljivi ni oni analitič-

ki prinosi koji polaze od potrebe za stanovitom **hijerarhijom vrijednosti**. Na tom tragu posebno se odvajaju etičke vrijednosti kojima je u jezgri fundamentalna razlika dobro/zlo. Ona nije neposredno primjenjiva na sve oblike i načine ponašanja potaknuta određenim vrijednostima. Primjerice, na različite prehrabene, odjevne, graditeljske, komunikacijske, oblikovne, stilove. Ali, na drugoj strani, ta fundamentalna razlika nužno je sastavnicom svake velike društvene priče o smislu (života, društva, opstanka, itd.) pa se bez nje **vrijednosni obzor** društvenih aktera, kao i društva u cijelosti ne može primjereno opisati.

2. VRIJEDNOSTI I PROSTOR: TRI ODNOSA

Prostor se ne može odvojiti od različitih vrijednosnih praksa vidljivih u društvu. Koliko je vidljivo, moguće je razlikovati **tri** osnovne inačice s pomoću kojih se prostor uključuje u vrijednosno djelovanje.

a) U prvoj inačici prostor obuhvaća skup „izvanjskih”, fizičkih, označitelja referentni predmet kojih je – određeni društveni sudionik. Na tom se tragu prostor može razlikovati kao nečije vlasništvo, pravno ili simbolično, kao nečiji zavičaj, životno mjesto, inicijalni ili jezgreni teritorij, „prirodno” funkcionalno područje, itd. U ovakvu okviru razumijevanja prostor je **sekundarnom** zbiljom koja se dodaje, „atribuira”, nekom društvenom sudioniku: pojedincu, instituciji, skupini, zajednici, civilizaciji. U pretežitom broju društvenih analiza značenjski obrisi prostora ne prelijevaju se na drugu stranu te razdiobne crte. A središnji dobitak od takvih analiza je uvid u načine teritorijalnog „ukorjenjivanja” promatranih društvenih sudionika, ili društva kao jedinstvena sudionika.

b) U drugoj inačici središnje je pitanje: je li pojedino društvo razvilo i učvrstilo etički odnos spram prostora – **kao takvog?** Nije, dakle, po srijedi vrijednosno

djelovanje spram prostora koji, u određenoj prilici, označiteljski zamjenjuje jednog ili više društvenih sudionika (pri čemu je sam prostor nekom vrsti fizičkog medija). Po srijedi je vrijednosno djelovanje koje se spram prostora, **kao takvog**, odnosi kao spram posebna, **autonomna**, društvena sudionika. Jasno je da takvo pomicanje prostora prema ulozi autonomna sudionika u društvu djeluje, na prvi pogled, blago rečeno, neobično. U društvenom pamćenju prostor je najprije resurs, dobro, neovisno pripada li, u različitim normativnim režimima, pojedincu, skupini, zajednici, civilizaciji, skupini civilizacija. No pomicanje, ipak, nije neutemeljeno. Omogućeno je analitičkom tradicijom **bioetike**. Sukladno osnovnim uvidima bioetike, prostor je neodvojiv od **žive prirode**. Budući da je, iz bioetičke perspektive, zaštita života u jezgri etičkog djelovanja ima temelja i pitanje o tomu ponaša li se pojedino društvo etički spram prostora kao takvog budući da je on temeljnim sabiralištem životnog mnoštva i životne viševrstnosti. Ili, jasnije rečeno: **prostor nije prazan (mrtav)**. Stoga mu se može dopisati i položaj paradoksalna društvenog sudionika ne riječući pri tomu ni činjenicu da je on za množinu „konvencionalnih” društvenih sudionika – uporabno dobro. Upozoriti je kako skicirani bioetički trag nije u kulturnom pamćenju stranac. U više kulturnih cjelina sugerira se kako je prostor ležište jedinstvenoga živog tijela prirode („tijelo bez organa”), „donjih” božanstava, i srodnih mitskih likova. Stoga mu se treba priznati i svojevrsna „personalnost”. Praktično, to znači da je društvo spram prostora obvezatno biti **obzirno**, budući da on nije prazan pa nije dopuštena ni društvena samovolja kakvu, inače, praznina i dopušta i izazivlje. Kao što je poznato, ovdje je riječ o jednom od središnjih zarezaja kojim se „postmoderno stanje” cilja odijeliti od klasične modernosti.

Skicirano uključivanje prostora u vrijednosno djelovanje društvenih sudionika nije nepoznanicom ni u prak-

sama prostornog uređenja i planiranja. Poznato je da se režimima zaštite kakvi su, primjerice, nacionalni park, park prirode, zaštićeni krajobraz, projektira zaštita prostora, prostornih vrijednosti, s onu stranu praktičnih interesa i potreba. Još je dodati kako je u praksama prostornog planiranja u Hrvatskoj izrada studije utjecaja na okoliš propisanom obvezom investitora ili pokretača razvoja još od 80-ih godina prošlog stoljeća. Nisu, dakako, spomenuti, formalizirani oblici „sektorske” zaštite prostora dostatni (čak ni onda kada se zaštita proširi na veći broj staništa i područja važnih za opstanak pojedinih živih vrsta), ako nedostaje prvotna etička obzirnost. Pače, takvi režimi zaštite, samo s birokratskom potporom „odozgo”, mogu se lako prometnuti u režime koji društvu uskraćuju upravo ono čime se legitimiraju: pravo na život u prostoru i s prostorom.

c) U trećoj inačici vrijednosni odnos društva spram prostora odvaja se i od položaja prostora kao označitelja i dobra društvenih sudionika i od položaja paradoksalnoga društvenog sudionika spram kojega se ostali sudionici društva imaju primjereno etički odnositi. U njezinu je središtu pitanje **o skladu**. U množini tekućih, „postmodernih” analiza mnoštvenost estetičkih perspektiva i praksa jedva da dopuštaju umjesnu uporabu riječi i pojma: sklad. No, čita li se značenjski domašaj te riječi negativno, moguće je nazrijeti o čemu je riječ. U svakom društvu, ali baš u svakom, prostor u kojemu se, i s pomoću kojega se, društvo oblikuje i razvija preuzimlje na sebe i obvezu upisa jedne od temeljnih razlika bez kojih ni uspostava društva nije moguća: razlike **kozmos – kaos**. Drugačije rečeno, vrijednosni odnos spram prostora u okviru ove inačice razvija se oblikovanjem prostora kao područja i zbilje čija je **životna sređenost** nužnom sastavnicom životne sređenosti **društva**. I u ovoj inačici društvo prostoru priznaje svojevrsnu „personalnost”. Obrisi te „personalnosti” djeluju u društvenim postupcima kao **simbolična zaliha**,

pohranjena i u nesvjesnom i u svjesnom sjećanju, s pomoću koje društveni sudionici uspijevaju uspostaviti nulte kriterije kakvoće djelovanja u prostoru: one kriterije koji preventivno uspijevaju odvojiti kaotične prostorne prakse od – kozmogenetičkih. Nije pretjerano ustvrditi kako u skiciranu odnosu društva spram prostora društvo traga za **konstitutivnom vrijednošću prostora**. Nije nekorisno ovdje podsjetiti kako u svim društvenim tradicijama, a u kojima se društvena autonomija naspram prirodnog determinizma nalazi u samoj generativnoj jezgri takvih tradicija, **praksa i umijeće građenja**, u rasponu od regulacije i upravljanja prostorom do njegova planiranja i arhitekture, uživaju **posebni simbolični status**. Jer društveni je prostor prvo mjesto upisivanja – trajnog sklada.

Ustvrditi kako je modernost na ratnoj nozi sa zamisliti o skladnu prostoru, na prvi pogled nije pogrešno. No, promotre li se strožije platonistički i, istodobni, organicistički korijeni arhitekture iz razdoblja modernosti, koji se i više nego očito opiru klizanjima modernih društava u logorske predloške društvene i teritorijalne regulacije (s osloncem u onodobnim paleoindustrijskim, „**transdruštvenim**”, sektorima političke moći), dobiva se nemala zaliha valjanih protudokaza. U postmodernosti, unatoč karikaturnim svodjenjima postmodernih intencija na potrošačko „anything goes”, gesti otpora takvu „klizanju” još odlučnije posežu i za simboličnim zalihama organičnosti i za kozmogenetičkim metaforama. Nije nekorisno još podsjetiti kako su i u Hrvatskoj prvaci modernosti, recimo od A. G. Matoša do Lj. Babića, ujedno i prvi otkrivači hrvatskog pejzaža; čitaj: konstitutivne vrijednosti prostora u oblikovanju moderna društva.

3. O SOCIJALNOJ POTPORI POJEDINIM ODNOSIMA SPRAM PROSTORA

Na drugom smo mjestu (vidjeti: Rogić, 2011.) skicirali obrise nekoliko nadzornika na prijevoju gdje se idealnost vrijednosne projekcije ima utjeloviti u zbiljnost društvenog djelovanja pa ovdje nema koristi od ponavljanja što je tamo napisano. Tek je podsjetiti kako je riječ o trokutu sila: politička moć – financijski kapital – tehnoznanstvena struktura. Te sile upisuju tragove različite kakvoće i domašaj u prakse ostvarivanja vrijednosti pa ne iznenađuje, ili barem ne bi trebala, pojava i onih vrijednosnih praksa koje su spram polaznih intencija zapravo paradoksalne. U ovom odjeljku izgleda korisnim skicirati domašaje stvarne socijalne potpore pojedinim, prije nabrojanim, odnosima spram prostora.

U prvoj inačici odnosa spram prostora, gdje je prostor zapravo atributom društvenih sudionika, on im je **na raspolaganju**. Po mogućnostima raspolaganja prostorom nisu, dakako, društveni sudionici isti. Mogućnosti i prava raspolaganja hijerarhijski su raspoređeni, ovisno o gramatičkim pravilima u društvenoj strukturi. No, općenito promatrano, pravo na **prostornost** kao i pravo na raspolaganje prostorom, društveni sudionici drže samorazumljivim. Budući da im je, na drugoj strani, prostor dodijeljen kao navlastito dobro, resurs, on je predmetom različitih **pragmatičnih** postupaka uključenih u viševrstne ekonomske strategije i funkcionalne mreže. Pri tomu treba očekivati i različite odnose između sudionika u rasponu od izrazito sukobnih do suradničkih i ovisničkih. Sve se zbiva **u prostoru**, ali i **radi prostora**. Premda sudioništvo u tim postupcima nalaže uporabu različitih sposobnosti i umijeća, obilježja i znanja, nije netočno ustvrditi kako je na djelu nadmoć **pragmatična** odnosa spram prostora, gdje se uspjeh jednostavno bilancira postignutim koristima: ekonomskim,

stambenim, položajnim, vojnim, i srodnim. U prostornim je planovima ponajviše riječ o tome kako će se pravo na prostornost i pravo na raspolaganje prostorom valjano adresirati na uključene/prisutne društvene sudionike. Pri tomu se, poznato je, kao osnovna pomoćna razdioba koristi razdioba na zaštićena i „ostala” područja; potonja se, pak, dalje dijele na poljodjelska, stambena, infrastrukturna, graditeljska... Nesustavna istraživanja pokazuju kako je samo **manjina** uključenih sudionika zainteresirana za zaključnu **cjelinu** planskog dokumenta, gdje je vidljivo kako će dotični prostor biti „uređen”, (uključujući i nepragmatične vrijednosti). **Većina**, naprotiv, svoje sudioništvo ograničuje na interes za planske zamisli ili u neposrednoj blizini stalnog prebivališta ili u blizini posjeda ili mjesta rada, prepuštajući kritičku refleksiju plana uređenja prostora **neodređenom Drugom**. Koliko je vidljivo, tako, nerijetko postupaju čak i tumači pojedinih državnih interesa prigodno uključeni u izradu odgovarajućih prostornoplanskih dokumenata kada se uvjere kako su njihovi zahtjevi primjereno upisani u planski nacrt. Na istom tragu mogu se čitati, primjerice, i neki nalazi iz Pilarova barometra (anketnog istraživanja Instituta Pilar na nacionalnom uzorku, iz proljeća 2014. godine). U odjeljku gdje se traga za stavovima i ocjenama anketiranih spram kakvoće okoliša u naselju gdje žive, samo **manjinski udio** anketiranih, približno 30 %, sklon je kritički ocjenjivati kakvoću okoliša u naselju. Iz pragmatične perspektive ona, jednostavno, nije „smetnjom”. (Iznimka je stanje u prometu gdje približno jednaka manjina paradoksalno **nijeće** prometne teškoće.) Nije potrebno naznačenu pragmatičnu orijentaciju društvenih sudionika spram prostora „ometati” posebnim ideologijskim opnama. Po srijedi je neka vrst životne racionalnosti prožete prigodnom sebičnošću. No, njezin je očiti manjak odsutnost dugoročna interesa za prostor gdje se djeluje. U jezgri joj je shema: **prostor sada/ovdje**, kao raspoloživo dobro.

U drugoj inačici društvenog odnosa spram prostora, gdje se prostoru priznaje stanovita **osebičnost**, koja nalaže i režime zaštite, i neku vrst lebdeće obzirnosti spram svijeta života kojim je prostor ispunjen, društveni sudionici skloni su nekoj vrsti **rascijepljena** ponašanja spram prostora. Načelno je lako uočiti **većinsku** potporu pojedinim, poopćenim, zaštitarskim odlukama i ocjenama. Više istraživanja organiziranih u Hrvatskoj u različitim razdobljima od, približno, sredine 80-ih godina do danas, pokazuju kako je na načelnoj razini vidljiva većinska pripravnost na zaštitni odnos spram prostora. Međutim, uključi li se u istraživanje i stanovita **žrtva/cijena**, koja bi se morala podnijeti/platiti radi uspješne zaštite prostora, većinska potpora reducira se na manjinsku. Taj „tvrdokorni” manjinski udio društvenih sudionika rijetko obasiže više od 30 % (grubo govoreći). Takvi i srodni nalazi impliciraju kako većinski udio društvenih sudionika na poopćenoj, simboličnoj, razini podupire zaštitni odnos spram prostora i njegovu specifičnu bioetičku „personalizaciju”. Ali, kada se iz te potpore izvode obveze ili „žrtve”, koje obuhvaćaju i unutrašnju strukturnu preobrazbu pragmatičnih odnosa spram prostora u životno primjerene i obzirne (no koji odnosi ne isključuju ni pravo raspolaganja prostorom kao dobrom ni dobitničke strategije njegove uporabe), izlazi na vidjelo kako je **zbijska** potpora takvu odnosu spram prostora – skromnija. Time se, na drugoj strani, **ne implicira** kako se ta potpora ne može „preokrenuti” u većinsku. Primjeri, (doduše i ne baš brojni), promišljenijih zaštitnih javnih politika spram prostora, gdje se poticaji na zaštitu sretno kombiniraju s oduzimanjem javne legitimacije onim sudionicima koji nisu pripravnici na potporu zaštitnim odnosima spram prostora, navode na ocjenu kako je to ipak moguće. Ali je, ponovimo, u tomu obvezujuća javna politika s istodobnim osloncem na više sektora društvene prakse (gospodarstvo, naobrazba, kultura...).

U trećoj inačici društvenog odnosa spram prostora, gdje se traga za prostorom kao jamcem životnog i društvenog sklada, izravnu potporu takvim intencijama najčešće pružaju dvije manjinske skupine sudionika. U prvoj su profesionalci: profesionalni urbanisti, arhitekti, povjesničari kulture, i druge profesionalne skupine koje ne mogu bez temeljne razlike kozmos/kaos u analizi društvenih praksa. U drugoj su, najčešće, omanje skupine podrijetlom iz srednjega društvenog sloja, (ili onoga što je u postmodernosti od njega ostalo). U kolektivnom sjećanju toga sloja, kao ni jednoga drugoga, posebnu važnost ima uvid kako se bez znanja i institucionalne središnjosti društva ne može ostvariti ni jedna temeljna želja pripadnika sloja. Stoga su među njegovim pripadnicima česti podupiratelji, investitori, zagovornici, zamisli i praksa kojima je zajedničko ishodište valjana arhitektura i valjano građenje (čitaj: skladno). Izvan tih socijalnih granica teško je uvjerljivo argumentirati na korist tvrdnje kako je potpora toj inačici društvenog odnosa spram prostora većinska. Zacijelo je u tom pogledu instruktivna graditeljska kakvoća uzorka stambenih kuća izgrađenih u Hrvatskoj tijekom zadnjih tridesetak godina. Dva su njihova obilježja pretežita. Nemali je broj izgrađen **nezakonito**. Podsjetiti je kako je aktualna kampanja „legalizacije” samo jedna u nizu takvih u razdoblju od 70-ih godina prošlog stoljeća dalje. Također: pretežiti je broj izgrađen u okviru **masovne (graditeljske) kulture**. Za razliku od autorske i narodne/pučke kulture, kulturna proizvodnja u okviru masovne kulture najmanje je obvezana sjećanjem na čuvanje razlike kozmos-kaos. Ili, drugačije rečeno, u takvu proizvodnom okviru **prigodna održivost proizvoda** natkriljuje sva druga njegova obilježja. To, posredno, znači da se ovdje i proizvodnja kaotičnih stanja može legitimirati kao vrijedna, valjana, proizvodna praksa. Promotri li se, primjerice, graditeljska invazija turističkih graditelja na hrvatsku obalu tijekom zadnja četiri desetljeća, teško se je oteti dojmu kako kaotičnost u njoj ima počasno mjesto (vidjeti više o tomu: Rogić, 2014.).

4. KOJE SOCIJALNE VOLJE STRAŽARE NAD HRVATSKIM PROSTOROM?

Razrada odgovora na pitanje nagoviješteno međunaslovom nije moguće u skromnu okviru ovoga teksta. Stoga se ograničujemo na natuknice ponuđene prije (vidjeti: Rogić, 2012.). Ovdje te natuknice opisujemo po djelomično promijenjenoj shemi.

Iz prije ponuđenih ulomaka nije teško nazrijeti kako glavnu socijalnu volju koja jamči stabilnost odnosa spram prostora kao sada/ovdje, pragmatična, dobra generiraju i uključuju u društveno djelovanje snažne dubinske **rentijerske** intencije i prakse. Njih treba razumjeti u opreci prema **proizvodnim** intencijama i praksama. Po srijedi su prakse koje, na jednoj strani, nisu pripravne prihvatiti ni jednu valjanu obvezu u održavanju životnih dobara, pa tako ni prostora. Ali su, na drugoj strani, pripravne izvlačiti iz tih dobara svaku dobit, pa i onu izvlačenje koje izravno uništava to dobro. Rentijerske tendencije i prakse nisu u hrvatskom društvu specifično raspoređene po slojevima. Prisutne su kao vrijednosni i tehnički predlošci djelovanja u praksama sviju skupina, neovisno o njihovu mjestu na društvenoj piramidi. Moguće je, dakako, njihovu ustrajnost izravnije svezati s totalitarnim naslijeđem, kao što to neki analitičari i čine. (Primjerice J. Županov u svojim analizama antiintelektualizma i egalitarnog sindroma.) Ali je, također, moguće svezati ih sa snaženjem anomijskih oblika socijalnog ponašanja i s većim socijalnim rizicima što ih potiče periferijska uporaba pojedinih institucionalnih izuma neoliberalne racionalnosti; te sa strahom od suverenosti nacionalne države kojim pretežiti dio hrvatskoga političkog sektora posreduje, inače standardne upravljačke i razvojne obveze javnih politika, nakon 2000. godine.

Glavna socijalna volja koja jamči stabilnost odnosa spram prostora kao načelno zaštićena dobra, ali bez ikakvih zaštitnih obveza korisnika tog dobra, po svoj

prilici generira se i osnažuje u nemaloj skupini **alternativnih štediša**. U predodžbi pripadnika te skupine prostor je toliko nužnim predmetom zaštite koliko je u njega uloženo štednje. Dakako, u ovom kontekstu štednju treba razumjeti nešto elastičnije nego što sugerira standardni, a i standardno nerazumljivi, jezik bankarskog sektora. Ovdje se štednja ostvaruje **građenjem**, investicijama u „objekte”. Njihovo je izgrađivanje dobro prilagođeno promjenama tijekom vremena investicijskih mogućnosti graditelja, najčešće obiteljskih. K tomu, građenje omogućuje aktiviranje i uporabu različitih oblika **nefinancijskog kapitala** (socijalnog, intelektualnog, položajnog, itd.) što, u zaključnoj slici, omogućuje graditelju izgraditi **višestruko skuplji** „objekt” nego što su u njega uložene svote financijskog kapitala. Uporabu prostora kao alternativne štedionice, koliko je vidljivo, treba izravno svezati s **dubinskim nepovjerenjem** hrvatskog pučanstva u glavne političke poluge društvenog sustava (političke stranke, mediji, banke, itd.). Nepovjerenje nije novo, dokumentirano je brojnim istraživanjima. Ono je jasno vidljivo i u totalitarnom razdoblju, do 1991. godine. U tom je razdoblju, poznato je, zabilježena i spektakularna inflacija, koja je početkom 90-ih dosegala i vrtoglave vrijednosti oko 1000 %. Promatraju li se dubinsko nepovjerenje u poredak i učinci inflatornog gospodarstva svezano, a nedvojbeno je da je po srijedi cjeloviti skup događaja, lako je nazrijeti pretpostavku po kojoj se aktivniji dio hrvatskog pučanstva okrenuo načinu štednje što ga izravno može nadzirati i njime upravljati. Taj je okret, djelomično, osnažio i sklonosti zaštiti prostora, budući da se prostor prometnuo u svojevrсни trezor uloženi i novca i truda. Ali, na drugoj strani, obzor te zaštite ostao je „zarobljen” zaštitom parcele, još ne i prostora kao „trezora” života.

Glavnu socijalnu volju koja jamči stabilnost odnosa spram prostora kao područja „puzajućeg” priznanja

kaotičnog raspolaganja prostorom, a istovrsnog uređenju i sređenju raspolaganju prostorom, izgleda, treba adresirati na ono što se djelomično neodređeno zove **populizmom**.

U slamanju totalitarnih sklopova populizam je, početkom 90-ih godina, imao važnu ulogu. Ali je njegov konstrukcijski manjak što mobilizacijski i energijski višak, koji „ulijeva” u javno društveno područje, nije sposoban usmjeriti u prakse moderne racionalnosti, i u uspješni institucionalni sklop s pomoću kojega se ta racionalnost izgrađuje i održava djelatno sposobnom. Snaženju populizma u hrvatskim je prilikama pridonio i već prije spomenuti **uzmak od suverenosti** vidljiv u hrvatskom političkom sektoru nakon pobjedničkog završetka Domovinskog rata. Pa su se populistički sudionici, nerijetko, legitimirali upravo isticanjem skrbi za politička prava, pri čemu je manjak sposobnosti za primjerenu post/modernizaciju hrvatskog društva ostajao u sjeni.

Ustrajnost populističkih volja svezana je s baštinom totalitarizam. One su u totalitarnom razdoblju nerijetko razvijale i najrizičnije oblike otpora totalitarnom nasilju. Ali su, na drugoj strani, ostajale neotporne na različite kaotične, anomijske, prakse, odvojene od institucionalne uređenosti. Napokon, nerijetko, korisnici populističkih izuma nisu bili ni sposobni snositi stvarnu cijenu uređena postupanja u prostoru pa se posezanje za neredom u prostoru može držati i nekom vrsti **otpora** različitim totalitarnim načinima upravljanja prostorom, među kojima su mnogi preživjeli po pojedinim džepovima institucionalnog sklopa i nakon formalnog nestanka totalitarnih sudionika vlasti. Paradoksalni učinak te ustrajnosti svodi se na trag: **ružno je lijepo, nered je red**. No, izgleda da sama konfliktnost, što u društvenu odnosu spram prostora nastaje na toj podlozi, izravno priječi i njegovo legitimiranje. Tu je, koliko je vidljivo, i moguće ishodište valjane kritike.

5. ZAKLJUČAK

Iz izložene skice vidljivo je, ponajprije, kako je posao zauzet analizom odnosa vrijednosti – prostor nešto zamršeniji nego što bi se, „na prvu loptu” očekivalo. Tomu dojmu svakako pridonosi i prigodna sklonost korisnika prostora reduciranim načinima razumijevanja vrijednosti: one se, po pravilu, svode na funkcionalnu kakvoću pojedinih stanja u prostoru. Potpunije uzimanje u obzir vrijednosnih korijena odnosa društva spram prostora, međutim, upućuje da učinke i tragove pojedinih vrijednosnih praksa i „stilova” treba obuhvatiti znatno širom/dubljom analitičkom lepezom, u okviru koje nisu potpuni stranci ni posve paradoksalni uvidi. Isto tako, treba se postupno navikavati na činjenicu kako u ostvarivanju istih vrijednosnih postupaka i praksa spram prostora sudjeluju **različiti** društveni sudionici. Njihova mehanička razdioba po socijalnoj okomici (klase, slojevi), premda može prigodno pomoći, najčešće je „prekratka” za ponuditi cjelovitiji uvid. Korisnijom izgleda ona analitička praksa koja različite odnose spram prostora teži povezati s pojedinim težnjama istodobno vidljivim u gospodarskoj, političkoj, i u kulturnoj zbilji. Na taj se način otvara mogućnost cjelovitijeg povezivanja prividno različitih čimbenika utjecaja. A time se otvaraju i mogućnosti kritike odnosa spram prostora koja **nužno** obuhvaća kritiku procesa na više sektora društvene zbilje: u rasponu od kulture do gospodarstva; simboličnih mreža do svakodnevnih, habitualnih, postupaka; političkih sudionika do institucionalne mehanike. Koliko je vidljivo, takva istraživanja više pripadaju poželjnoj budućnosti nego li raspoloživoj sadašnjosti.

LITERATURA

1. Apolitika, Arhitektonska politika Republike Hrvatske 2013. – 2020, (2013.), Nacionalne smjernice za vrsnoću i kulturu građenja, Hrvatska komora arhitekata, Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja, Zagreb
2. Caves V. R. (ed.) (2005.), *Encyclopedia of the City*, Routledge, New York
3. Izvješće o stanju u prostoru Republike Hrvatske (2003.), Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, Zavod za prostorno planiranje
4. Rogić I., (2011.), *Sociokulturne vrijednosti i odnos spram prostora u hrvatskom društvu*, u: *Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske* (zbornik radova), HAZU, Zagreb, 48-60.
5. Rogić I., (2014.), *Kulturni identitet i turistička izgradnja u Hrvatskoj*, u: Mutnjaković A. (ed.), *Identitet jadranske turističke arhitekture*, HAZU, Zagreb, 3-27.